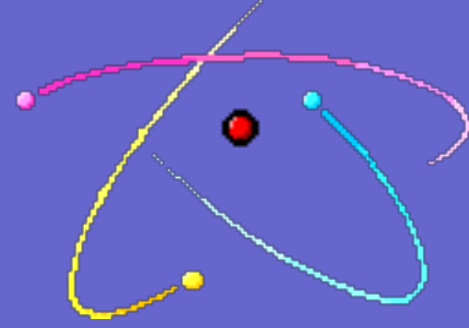

SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

Prof. Dr. Yavuz TAŞKESENLİGİL
MFBE Bölümü Kimya Eğitimi
Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

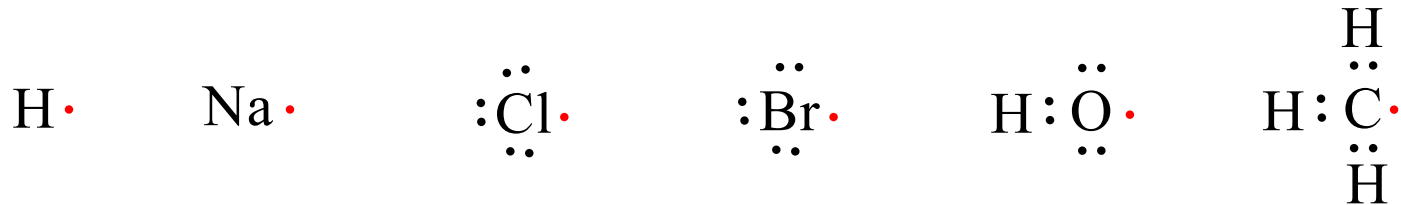
SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- İyonik ara ürünlerin oluştuğu tepkimelere **iyonik tepkime** denir. S_N1 ve E1 tepkimeleri bu türden tepkimelerdir.
- **Radikalik tepkimeler** ise serbest radikal araürünleri üzerinden yürür.
- Radikalik tepkimeler biyolojide ve uygulamada önemlidir.
- Örneğin, canlı organizmada hava oksijeninin de yer aldığı çok sayıda yükseltgenme-indirgenme tepkimeleri, yağların kokuşması, polimerleşme tepkimeleri tipik birer radikalik tepkimedir.

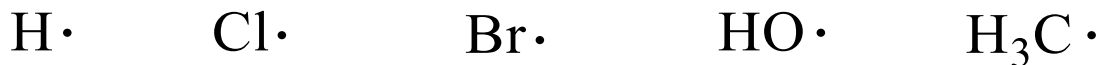
SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- Bir yada daha fazla sayıda eşleşmemiş elektron bulunduran atom yada atom gruplarına **serbest radikal** yada **radikal** denir.

Bazi radikallerin Lewis formülleri:

- Çoğu zaman radikallerde sadece eşleşmemiş elektronlar gösterilir.

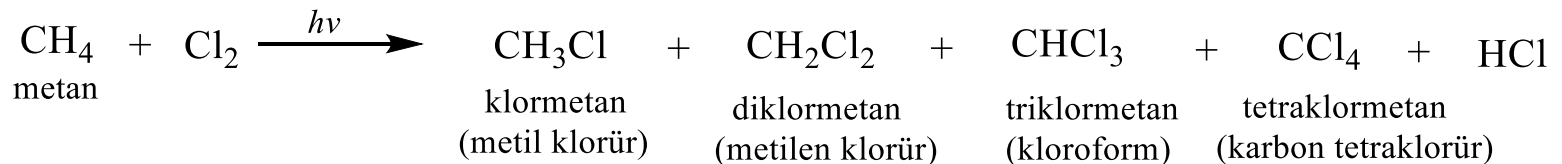

SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- Radikaller, eşleşmemiş elektron ve tamamlanmamış oktetten dolayı çok etkin taneciklerdir.
- Radikaller, yüksek enerjili, kısa ömürlü, çok etkin, izole edilemeyen araürünlerdir.
- Üç çeşit radikalik tepkime vardır. Bunlar:
  - 1) Hidrokarbonların halojenlenmeleri
  - 2) Piroliz
  - 3) Otooksidasyon

SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- **Hidrokarbonların Halojenlenmeleri**
- Hidrokarbonlar, yüksek sıcaklıkta yada ışık varlığında halojenlerle radikalik tepkime verirler. Bu tepkimelerde organik halojen bileşikleri oluşur.
- Bu türden tepkimelere tipik bir örnek, metanın (CH₄) güneş ışığında klorla verdiği tepkimedir.

SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- Radikalik tepkimeler **başlama**, **gelişme** ve **sonlanma** olmak üzere üç basamakta gerçekleşir.
- Metanın klorlanması tepkimesinde klormetanin (CH_3Cl) oluşma tepkimesini inceleyelim.
- Bu tepkimedede:

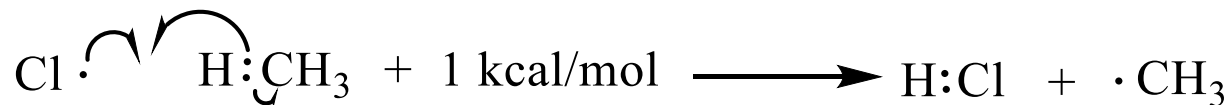
SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- **Başlama Basamağı**
- Bu basamak radikallerin oluşma basamağıdır.
- Cl-Cl bağının iki klor radikali vermek üzere homolitik bölünmesidir.
- Bu basamak için gerekli enerji, güneş ışığı yada karışımın yüksek sıcaklığa ısıtılması ile sağlanır.

SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- **Gelişme Basamağı**
- Bu basamakta, klor radikali, yeni radikallerin oluştuğu bir dizi yeni tepkimeyi başlatır.
- İlk gelişme basamağında, etkin klor radikali metan molekülünden bir hidrojen atomunu kopararak, bir metil radikali ve HCl oluşturur.

SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

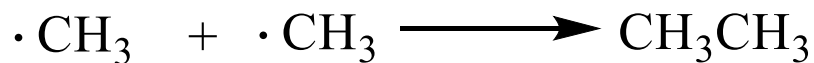
- Oluşan metil radikali de etkin olup, klor molekülünden (Cl_2) bir klor atomu kopararak klormetana dönüşür.
- Bu basamakta ayrıca bir klor radikali de oluşur. Bu da bir başka metan molekülünden bir hidrojen atomu kopararak gelişme zincirini yeniden başlatır. Bu döngü ortamda metan kalmayıncaya kadar devam eder.

SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

● Sonlanma Basamağı

- Sonlanma basamağı, radikallerin yok olduğu basamaktır.
- İki radikalın birbiriyle kenetlenmesi yada etkin olmayan radikallerin oluşması radikalik bir tepkimeyi sonlandırır.
- Metanın klorlanması tepkimesinde oluşan klor ve metil radikalleri, aşağıdaki şekilde kenetlenerek tepkime sonlanır.

SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

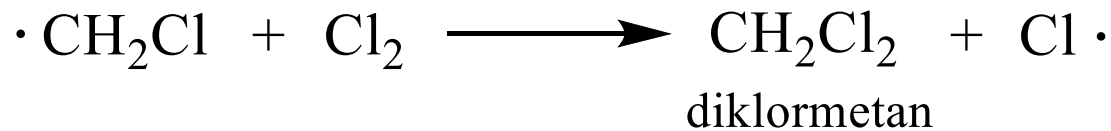
- **Radikalik Tepkimeler Neden Ürünler Karışımı Verir?**
- Radikalik tepkimelerde, genellikle ürün sayısı çoktur.
- Örneğin metanın klorlanması, dört tane organik ürün (CH_3Cl , CH_2Cl_2 , CHCl_3 ve CCl_4) verebilir.
- Birden çok ürün oluşmasının nedeni, yüksek enerjili klor radikalidir.

SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

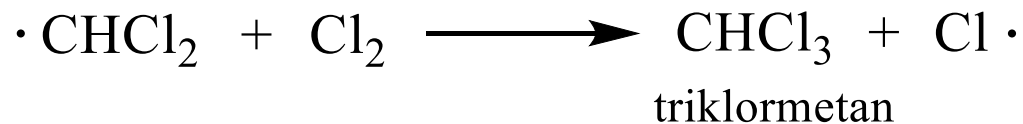
- Klorun metanla radikalik tepkimesinde önce klormetan (CH_3Cl) oluşur.
- Tepkime ilerledikçe, klormetan moleküllerinin derişimi artar ve klor radikalleri klormetan molekülleri ile de tepkime verir.
- Böylece yeni bir gelişme basamağı başlar. Bu basamakta, klor metil radikalleri ($\cdot\text{CH}_2\text{Cl}$) oluşur. Bu radikaller, klor molekülleri (Cl_2) ile etkileşerek diklormetan (CH_2Cl_2) oluşturur.

SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- Klormetan'dan diklormetan oluşumu

- Diklormetan'dan triklormetan (kloroform) oluşumuna ait gelişme basamağı

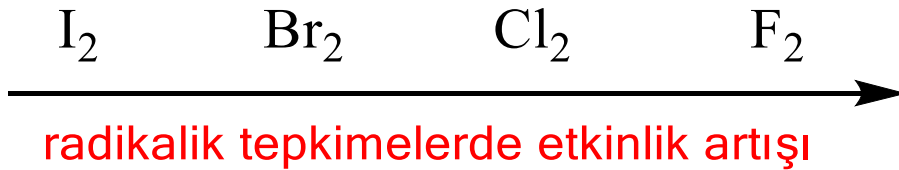

SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- **Soru:** Triklormetan'dan tetraklormetan (karbon tetraklorür) oluşumuna ait gelişme basamağını yazınız.
- **Soru:** Sikloheksan ve klor'dan (Cl_2) klorsikloheksan oluşumuna ait tepkimenin, başlama, gelişme ve sonlanma basamaklarını yazınız.
- **Soru:** Etan'ın klorlanması kaç tane kloretan oluşabilir. Formüllerini yazınız.

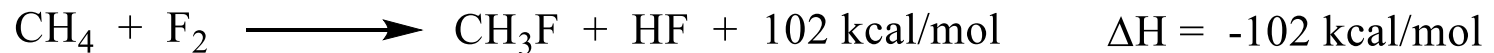
SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- Radikalik tepkimelerde en etkin halojen florudur.
- Florun hidrokarbonlarla radikalik tepkimesi patlama ile sonuçlanır. Klor, bromdan daha etkindir. İyot ise hidrokarbonlarla radikalik tepkime vermez.
- Radikalik tepkimelerde halojenlerin etkinlik artış sırası aşağıda verilmiştir.

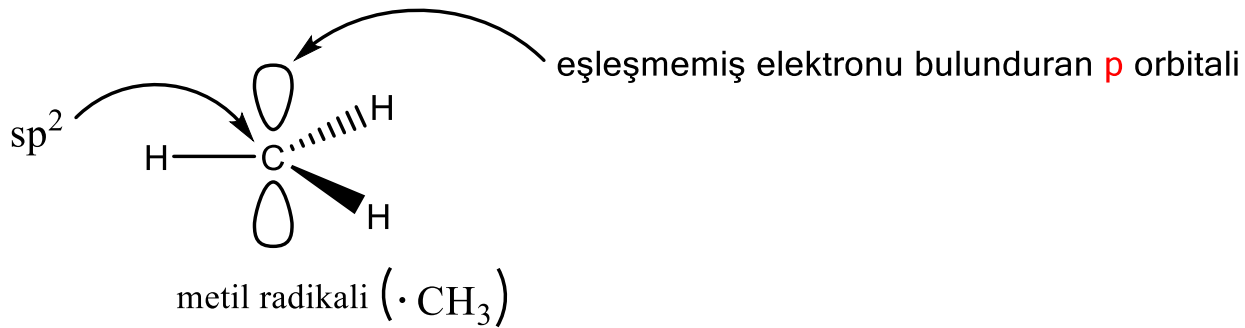
SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- Bu durum, tepkime ısıları ile ilişkilidir.
- Metan'ın halojenlerle verdiği tepkimelere ilişkin tepkime ısıları incelendiğinde, florlama tepkimesinin neden patlama ile sonuçlandığı ve iyotun neden hidrokarbonlarla radikalik tepkime vermediği kolayca anlaşılır.

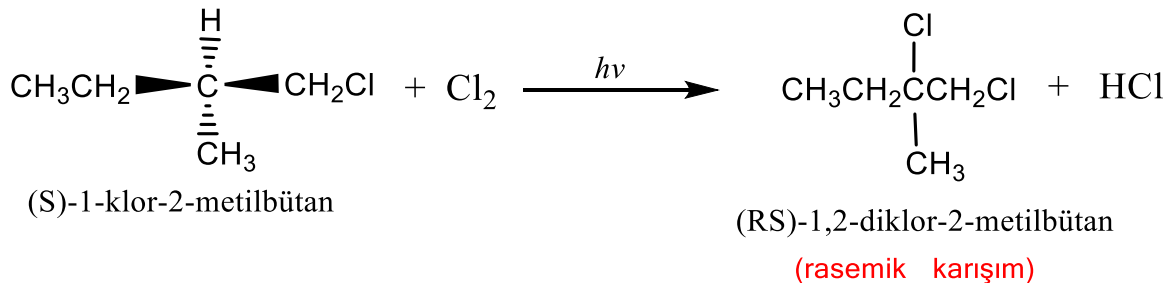
SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- **Radikalik Halojenlemenin Stereokimyası**
- Karbokatyonlarda olduğu gibi, serbest radikallerde de radikalik karbonun melezleşme şekli sp^2 olup bu karbon çevresinde düzlemsel bir geometri söz konusudur.

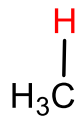
SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- S_N1 tepkimelerinde olduğu gibi, radikalik halojenlenme tepkimeleride **rasemleşme** ile sonuçlanır.
- Bunun sebebi, eşleşmemiş elektronu bulunduran p orbital loblarına halojen atomunun bağlanma şansının eşit olmasıdır.
- Örneğin, (S)-1-klor-2-metilbütan'ın radikalik klorlanmasında, tepkime asimetric (kiral) karbon üzerinde olursa rasemeşme olur.

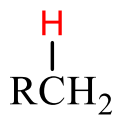

SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

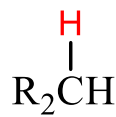
- Organik bileşiklerde hidrojenler karbon atomlarına benzer şekilde; metil (CH_4), birincil (1° karbona bağlı), ikincil (2° karbona bağlı), üçüncül (3° karbona bağlı), allilik (çift bağa komşu karbona bağlı) ve benzilik (aromatik halkaya komşu karbona bağlı) olarak sınıflandırılır.

metil

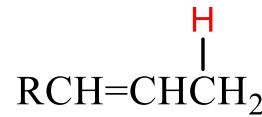
1°

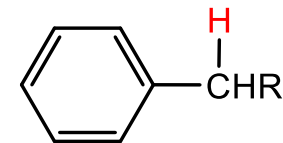
2°

3°

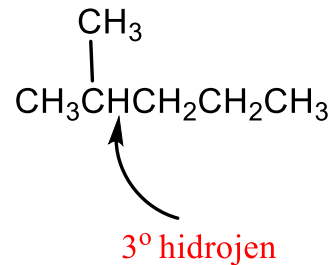
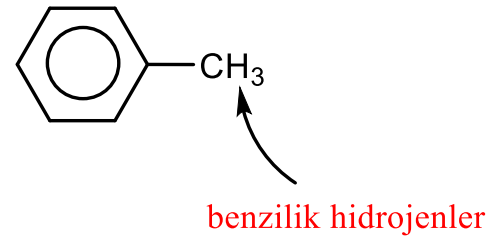
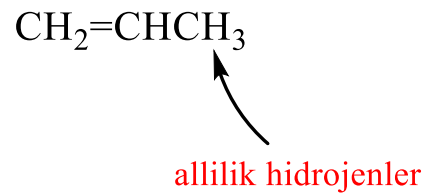
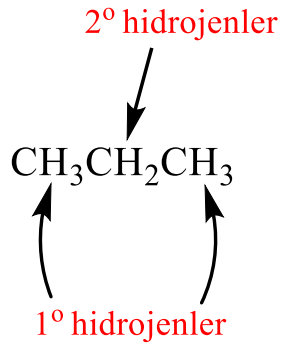
allilik

benzilik

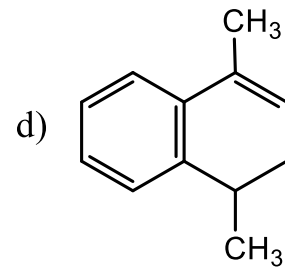
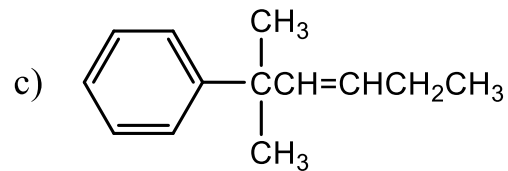
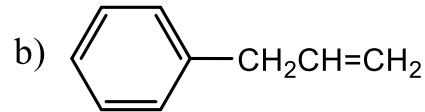
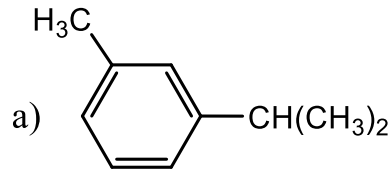
SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- Aşağıda, farklı türden hidrojen atomlarına örnekler verilmiştir.

SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- **Soru:** Aşağıdaki bileşiklerin herbirinde;
  - a) 2° ve allilik,
  - b) 3° ve benzilikhidrojen atomlarını gösteriniz.

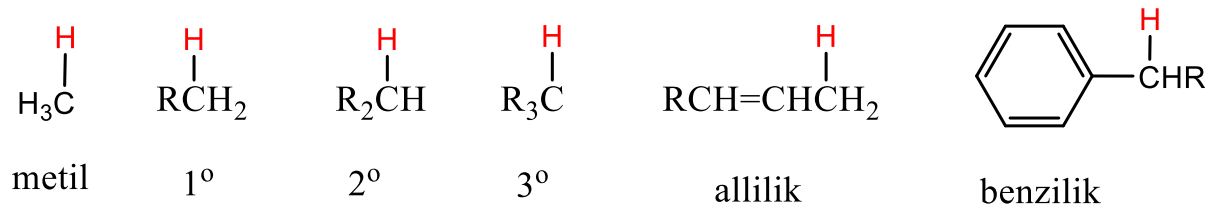
SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- Radikalik Tepkimelerde Hangi Hidrojen Kolay Çıkar?
- Radikalik tepkimelerde, farklı tipteki hidrojen atomları radikaller tarafından aynı hızda çıkarılmazlar.
- Hidrojen çıkarılmasında bir seçicilik vardır.
- Örneğin, aşağıdaki tepkimeler incelendiğinde; ikincil hidrojenlerin birincil hidrojenlerden daha hızlı ve üçüncül hidrojenlerin ise en hızlı çıkarıldığı sonucu çıkarılır.

SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- Bu ve benzer deneysel sonuçlardan, radikalik halojenlenmeye karşı hidrojenlerin etkinlik sırasının aşağıdaki gibi olduğu tespit edilmiştir.

radikalik halojenlenme tepkimelerinde hidrojen çıkarılma kolaylığı

SERBEST RADİKAL TEPKİMELEERİ

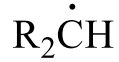
- Hidrojenlerin çıkarılma kolaylığı, radikal kararlılığı ile ilişkilidir.
- Radikallerin kararlılık sırası, karbokasyonlardaki sıra ile aynı olup metilden üçüncüle doğru artar. Allilik ve benzilik radikaller rezonans kararlı olduklarından alkil radikallerden daha kararlıdırlar.

metil

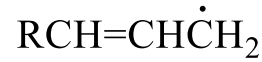
1°

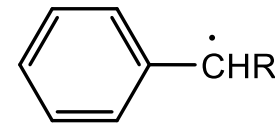
2°

3°

allilik

benzilik

radikallerin artan kararlılık sırası

SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- Radikallerin kararlılık sırası, C-H bağının bağ ayrışma enerjisi ile de ilişkilendirilebilir.
- Daha kararlı radikal veren bağ bölünmesi, daha az kararlı radikal veren bağ bölünmesinden daha az enerji gerektirir.

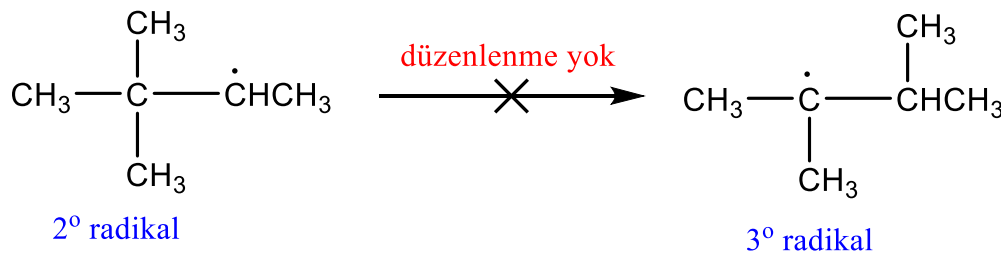
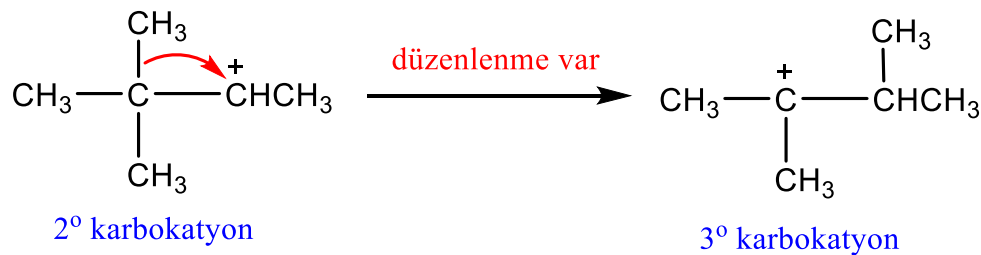
	$\text{CH}_3\text{-H}$	$\text{CH}_3\text{CH}_2\text{-H}$	$(\text{CH}_3)_2\text{CH-H}$	$(\text{CH}_3)_3\text{C-H}$
Bağ ayrışma enerjileri (kcal/mol):	104	98	94.5	91

SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- **Radikallerin Düzenlenmesi**
- Radikaller ile karbokatyonlar çoğu yönden birbirlerine benzerler.
- Örneğin, hem radikaller hemde karbokatyonlarda karbon atomu (pozitif yükü yada eşleşmemiş elektronu bulunduran karbon) sp^2 melezleşmesine uğrar.
- Kiral karbonda tepkime olursa, her ikisinde de rasemleşme olur.
- Yapısal kararlılık bakımından aynı kararlılık sırasını gösterirler.

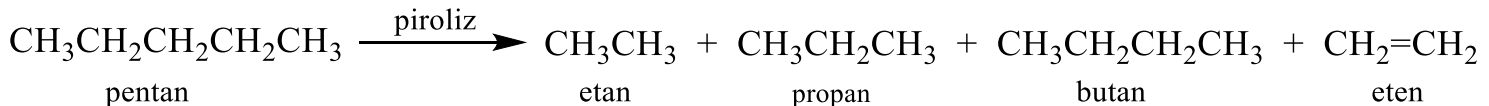
SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- Radikallerle karbokatyonlar arasındaki en önemli fark, radikallerin düzenlenme eğiliminde olmamalarıdır.
- Halbuki karbokatyonlar kolayca iskelet düzenlenme sine uğrarlar.

SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- **Piroliz**
- Bir diğer radikalik tepkime türü piroliz'dir.
- Piroliz, oksijensiz ortamda organik bileşiklerin ısısal (termal) bozunması olarak tanımlanır.
- Yüksek molekül kütleli organik bileşikler, piroliz işlemi ile düşük molekül kütleli organik bileşiklere dönüşür.
- Örneğin, aşağıdaki tepkimede, pentan'ın pirolizinden oluşması muhtemel ürünler görülmektedir.

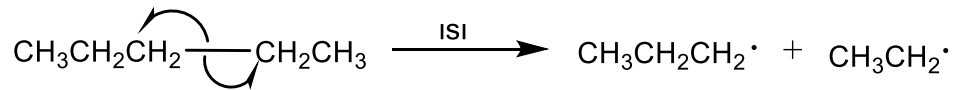
SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- Organik bileşikler, yüksek sıcaklıklara ısıtıldıklarında C-C sigma bağı kırılır ve moleküller, radikallere parçalanırlar.
- Bu parçalanma basamağı, **ısısal homoliz** olarak adlandırılır ve bir dizi radikalik tepkimenin başlama basamağıdır.

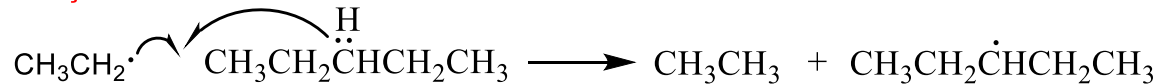
SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- Aşağıdaki eşitlikler, pentan'ın bazı olası piroliz tepkimelerini göstermektedir.

Başlama (homoliz):

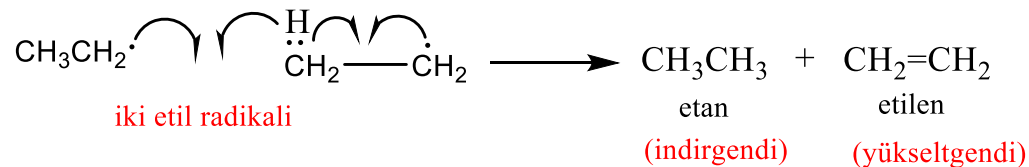
Gelişme:

Kenetlenme ile sonlanma:

Disproporsiyonlanma ile sonlanma (iki eşdeğer türün indirgenme-yükseltgenmesi):

SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- Kontrollü piroliz, endüstride yüksek molekül kütleli bileşiklerden küçük molekül kütleli bileşikleri elde etmek için (**kraking**) kullanılmıştır.
- Isısal kraking, eskiden kullanılan bir petrol kraking tekniği olarak kullanılırdı.
- Günümüzde, petrolü kraking işlemi, katalizörler kullanılarak yapılmaktadır.

SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- **Otooksidasyon**
- Bir organik bileşiğin havadaki oksijen ile yükseltgenmesine otooksidasyon (kendiliğinden yükseltgenme) denir.
- Moleküler oksijen, temel halde eşleşmemiş iki elektronu olan kararlı bir **diradikal**dir.
- Oksijen molekülünün diradikal özelliğini **moleküler orbital teori** izah eder.
- Moleküler orbital teoriye göre, oksijen molekülünün karşıt bağlayıcı iki moleküler orbitali birer elektron bulundurur.

SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

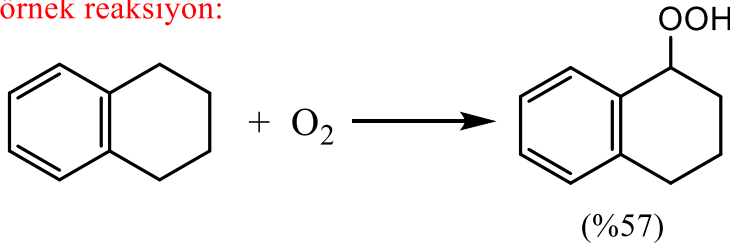
- Yani moleküler oksijen, eşleşmemiş iki elektrona sahiptir.

- **Otoksidasyona uğrayan organik bileşikler:**
- Aktif hidrojeni (**allilik, benzilik ve 3°**) olan organik bileşikler, hidroperksitleri vermek üzere otoksidasyona uğrar.

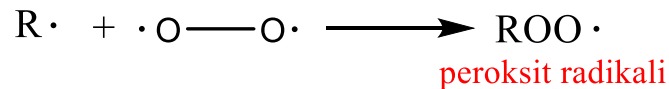
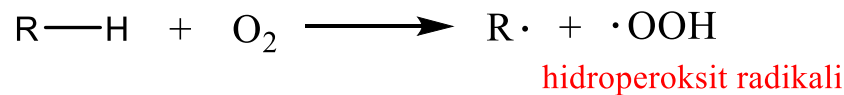
örnek reaksiyon:

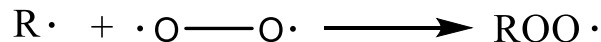
SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- Otooksidasyondaki radikalik tepkimeler, diğer radikalik tepkimeler gibi başlama, gelişme ve sonlanma basamaklarından oluşur.

Başlama:

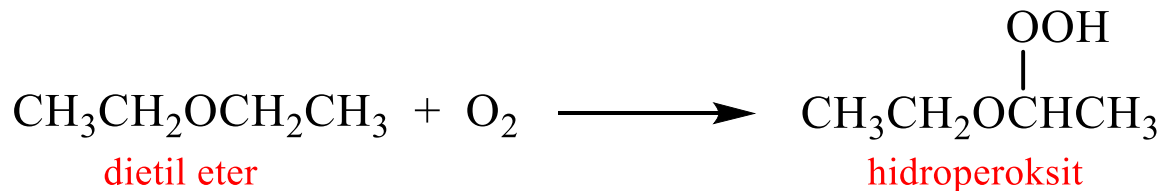
Gelişme döngüsü:

Sonlanma: peroksit radikalinin kenetlenme yada disproporsiyonlanmaya uğraması şeklinde olur

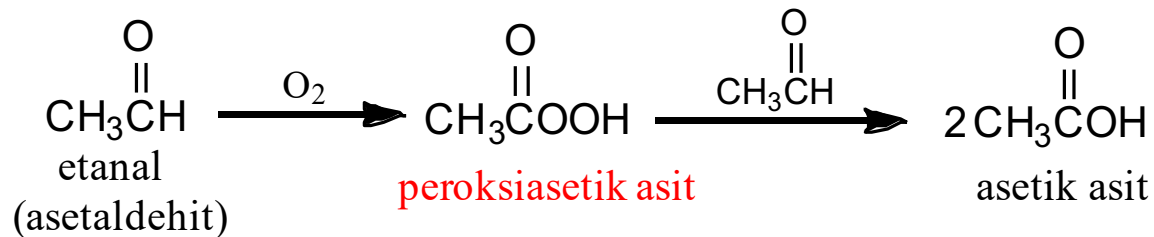
SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- Otooksidasyona uğrayan diğer bir bileşik sınıfı **eterlerdir**.
- Eterlerde otooksidasyon, oksijene komşu karbon üzerinde gerçekleşir ve ürün olarak hidroperoksitler oluşur.
- Örneğin, dietileterin otooksidasyonuna ilişkin tepkime denklemi aşağıda görülmektedir.

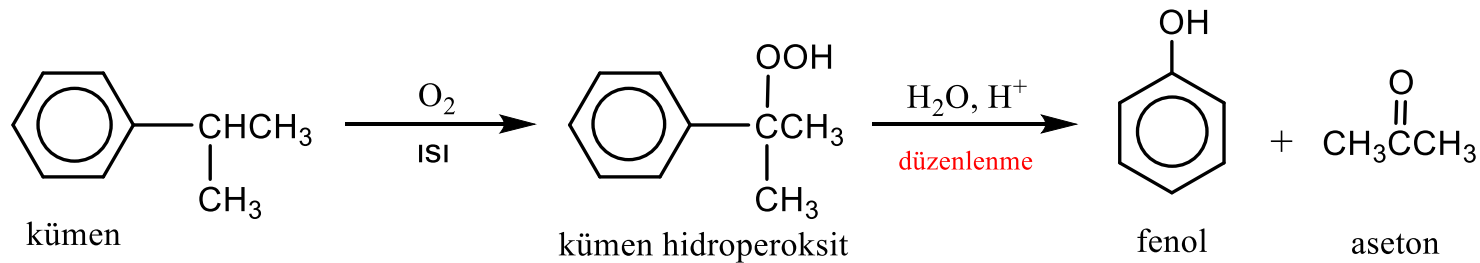
SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- **Aldehitler** de otooksidasyona uğrar.
- Aldehitlerin otooksidasyon ürünü bir **karboksilli asittir**.
- Karboksilli asit, aldehit ile otooksidasyon sonucu oluşan peroksi karboksilli asitin tepkimesinden oluşur. Örneğin;

SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- Otooksiidasyon, endüstride uygulama alanı bulan bir tepkimedir.
- Örneğin ticari adı kümen olan izopropilbenzen, açık havada ısıtıldığında benzilik konumdan oksidasyona uğrayar.
- Oluşan hidroperoksit, sulu sülfürik asit ile etkileştirildiğinde düzenlenmeye uğrar ve iki önemli bileşik olan **fenol** ile **aseton** oluşur.

SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

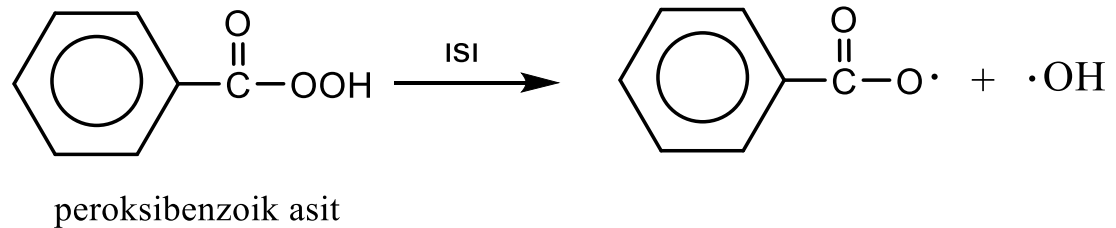
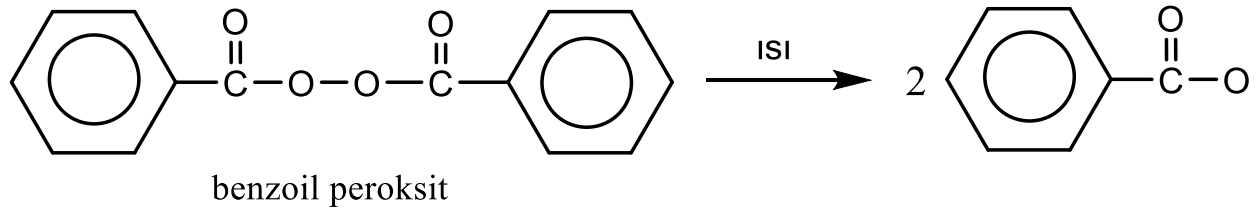
- Serbest Radikal Başlatıcıları ve Durdurucuları
- Radikalik tepkimeyi başlatan herhangi bir etkene **serbest radikal başlatıcısı** denir.
- Örneğin; **ısı** ve **ışık** radikalik tepkimelerde başlatıcı olarak davranır.
- Bazı **kimyasal bileşiklerde** radikal başlatıcı olarak davranır.

SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- Serbest radikallere kolayca parçalanabilen herhangi bir bileşik, radikal başlatıcı olarak kullanılabilir.
- Peroksitler (**ROOR**) böyle bileşiklerdir.
- **O-O** bağı ayrışma enerjisi düşük olduğundan (yaklaşık 35 kcal/mol), peroksitler ısıtıldıklarında kolayca radikallere dönüşür.

SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- Örneğin, benzoil peroksit ve peroksibenzoik asit radikal başlatıcı olarak en çok kullanılan peroksitlerdir.

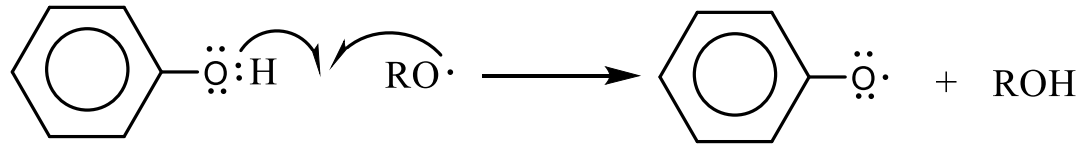

SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- Radikalik bir tepkimeyi durduran etmene **serbest radikal durdurucusu** (inhibitörü) denir.
- Bir serbest radikal durdurucusu, etkin radikallerle etkileşerek göreceli kararlı ve etkin olmayan radikaller oluşturur.
- **Fenoller**, radikalik tepkimeleri durdurma gibi bir özelliğe sahiptirler.
- Bu bileşiklerden oluşan radikaller, rezonans kararlılığına sahiptir. Bu nedenle, diğer radikallere göre etkin olmayan radikallerdir.

SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

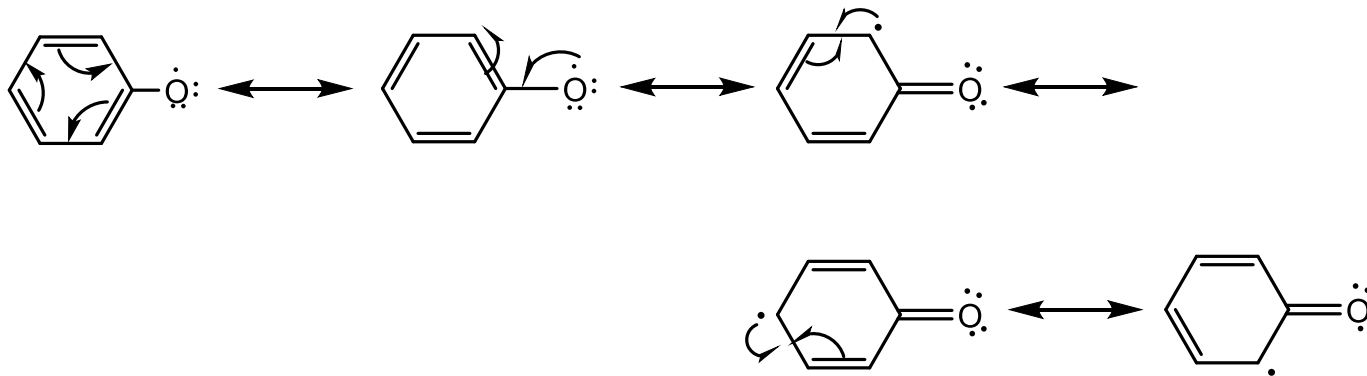
● Fenol Radikalinin Rezonans Yapıları:

fenol
(fenollerin
en basiti)

"kararlı"

fenol radikalinin rezonans yapıları:

SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- Otooksidasyonu kontrol etmek için kullanılan durduruculara **antioksidan** yada gıda endüstrisinde **koruyucu madde** denir.
- Feoller etkili antioksidanlardır.
- Gıdalarda koruyucu madde olarak kullanılan **BHT**, sentetik bir fenoldür.
- Bitkisel yağlarda doğal olarak oluşan **α - tokoferol** (E-vitamini), **askorbik asit** (C-vitamini) doğal antioksidanlardır.

SERBEST RADİKAL TEPKİMELERİ

- Bazı Sentetik ve Doğal Antioksidanlar:

